

ДЕТАЛІ КІНСЬКОГО СПОРЯДЖЕННЯ У ПАМ'ЯТКАХ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ГРУПИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ

Статтю присвячено публікації й аналізу деталей кінського спорядження з території Західно-подільської групи скіфського часу. Виділено основні типи деталей вузди. Подано їх хронологічну атрибуцію.

Невід'ємними рисами, що вирізняють скіфську культуру з-поміж інших, є антропоморфні стели і «скіфська тріада». У зв'язку з цим важливим є необхідність вивчення одного з компонентів «тріади» — кінського спорядження. Незважаючи на вже здійснену роботу, потрібне вивчення кінського спорядження на окремих територіях, однією з яких є територія Західноподільської групи. Збір, аналіз і публікація матеріалів з окресленого ареалу дадуть нам змогу отримати типолого-хронологічні дані щодо деталей кінського спорядження з території Західноподільської групи, виявити специфіку їхнього використання. Одночасно ми можемо констатувати певний вплив на північний захід згаданої території з боку степу, беручи до уваги, що матеріали кінського спорядження скіфського типу можуть фіксувати цей вплив.

Деталі кінського спорядження із території Західноподільської групи нечисленні: вудила, псалиї, вуздечні бляшки, пряжки, пряжки-пронизки, «наносник». Налічено 18 цілих чи фрагментованих двоскладних вудил: з них 2 екземпляри — бронзові стременоподібні (Залісся¹ та Дупліска²); 10 — залізні стременоподібні (Ленківці³, Новосілка-Гримайлівська⁴, Шутнівці⁵, Перебиківці⁶, Івахнівці⁷, Долиняни⁸); 1 — стременоподібні, скріплені з псалиями карпато-дунайського типу (Перебиківці⁹); 1 — залізні кільчасті типу «Сахарни» (Лоевці¹⁰); 4 екземпляри — залізні кільчасті скіфського типу (Ленківці¹¹, Іване-Пусте¹², Лоевці¹³). При цьому з поховання найчастіше походять 1 екземпляр вудил (Дупліска, Новосілка-Гримайлівська, Івахнівці), з Шутнівців і Лоевців — по 2, з Ленківців — 3, з Перебиківців — 5, з поселень Іване-Пусте та Залісся — по 1 екземпляру вудил.

Відомо 6 псалиїв, з них 2 — залізні, скріплені з вудилами (Перебиківці), 2 — залізні стрижнеподібні трипетельчасті (Лоевці¹⁴), 2 — кістяні тридирчасті (Іване-Пусте¹⁵, Перебиківці¹⁶).

Окрім того, відоме кістяне навершя псалия із с. Нівра¹⁷. Виокремлюються бронзові бляшки від оголів'я (Перебиківці¹⁸, Редвинці¹⁹), бронзові «наносник» та пряжки з Редвинців²⁰, пряжки-пронизки з Братишева²¹ та Городниці²².

І за кількістю деталей кінського спорядження загалом, і за їх кількістю у конкретному комплексі окреслена територія значно поступається іншим територіям Північного Причорномор'я з культурою скіфського типу. Так, кількість вудил у Чортомлику, за І.Є. Забеліним, дорівнювала 250, за пізнішими оцінками — близько 50²³, з Реп'яхуватої могили (пох. 2) — 16²⁴. З архаїчних пам'яток Посулля відомо не менше 150 вудил, при цьому в Старшій Могилі — 16, в Аксютинцях (кург. 2) — 14, у Попівці (кург. 8) — 10 і т. д.²⁵

Питання типолого-хронологічного співвідношення деталей кінського спорядження потребує детального підходу щодо питання хронології, особливо ранньої, оскільки, як було показано, переважна більшість матеріалу належить до ранніх типів. У хронології останнім часом відбуваються відчутні зміни. Так, Г. Коссака, а слідом за ним І.М. Медведська²⁶ та деякі інші дослідники поділили ранньоскіфську культуру (РСК) на три етапи, кожен з яких має властивий йому набір інвентарю. Спробу поділу РСК на етапи за набором інвентарю з деякими зауваженнями (статус деяких пам'яток у межах РСК²⁷) слід визнати перспективною. Утім, деякі дослідники піддали корегуванню хронологічні позиції етапів²⁸.

Наприклад, теза про відсутність новочеркаських контактів з Переднім Сходом, що є одним з головних доказів для виведення РСК 1 у другу половину VIII ст. до н. е., на думку С.В. Махортих, не відповідає дійсності. Критиці піддано й хронологічну позицію деяких пам'яток РСК 1 наприкінці VIII ст. до н. е.²⁹. Найбільш слушно видається думка про появу скіфської культури на півдні Східної Європи в період між 714 р. до н. е. (перша згадка кімерійців) і 670-ми роками до н. е. (перша згадка скіфів на Передньому Сході). Л.К. Галаніна поділила келермеські кургани на ранні й пізні (виступають еталонними пам'ятками РСК 2 і РСК 3 відповідно) і датувала їх серединою — другою половиною VII ст. до н. е.³⁰. С.В. Полін на основі дат для античної кераміки подовжив існування РСК 3 до кінця першої — другої чверті VI ст. до н. е.³¹. У світлі вищевикладеного доцільно межі РСК встановити як злам VIII—VII (або тільки початок VII) ст. до н. е. — II чверть VI ст. до н. е.

Найчастіше серед деталей кінського спорядження на окресленій території трапляються вудила. Усі вони двоскладного типу, однак за формою зовнішніх кілець, матеріалом виготовлення їх можна розділити на кілька груп.

I. Бронзові стременоподібні вудила.

1. Один екземпляр походить з кургану I поблизу с. Дупліски (рис. 1, 9). Через нечіткість в публікації точне датування ускладнене. Усе ж, урахувавши наявність у комплексі трилопатевих та тригранних стріл і факт використання таких вудил у пам'ятках типу РСК 2 — РСК 3³², дату можемо встановити в межах РСК 3 (в абсолютних датах середина VII — перша чверть VI ст. до н. е.).

2. Інший екземпляр походить із Заліського поселення (рис. 1, 3). Виходячи з наявної на поселенні античної кераміки і місцевого матеріалу, що датовані О.Д. Ганіною останньою чвертю VII—VI ст. до н. е., і того, що бронзові стременоподібні вудила проіснували до кінця РСК 3, а пізніше невідомі³³, і, крім того, беручи до уваги, що фінал РСК 3 припадає на другу чверть VI ст. до н. е., зазначений екземпляр слід датувати останньою чвертю VII — першою чвертю VI ст. до н. е. (друга половина РСК 3).

Бронзові стременоподібні вудила, за І.М. Медведською, відомі протягом усього ранньоскіфського періоду: з келермеських курганів 1, 2; краснознаменських курганів 3, 6, 7; Нартану 12, 20³⁴, утім, у деяких випадках основа зовнішньої петлі вудил має додаткові виступи.

II. Залізні стременоподібні вудила. Відомо 10 екземплярів.

1. Фрагментований екземпляр із кургану поблизу с. Ленківці (рис. 1, 5). Г.І. Смірнова виходячи зі складу інвентарю датувала курган другою чвертю — серединою VII ст. до н. е. (фінальна фаза РСК 3)³⁵. Утім, сагайдачний набір, близький до набору з пох. 2 Реп'яхуватої Могили³⁶, залишає змогу для більш пізнього датування: другою половиною VII ст. до н. е. Цю дату можна перенести й на вудила з умовою їхнього використання в межах РСК 2 й дещо раніше, оскільки їх наявність у комплексі свідчить лише про час припинення використання за функціональним призначенням.

2. Уламки вудил з кургану С поблизу с. Новосілка-Гримайлівська (рис. 1, 7). Виходячи з комплексу стріл, в якому є 3 дволопатеві, 2 трилопатеві листоподібні, 2 тригранні склепінчасті, що близькі до стріл з Келермесу й Реп'яхуватої Могили³⁷, поховання можна датувати серединою — другою половиною VII ст. до н. е., але знову із зауваженням, що вудила могли використовувати й раніше.

3. Екземпляр з кургану II біля с. Івахнівці (рис. 1, 10). Вудила цікаві своїми зовнішніми петлями, що за формою є середніми між стременоподібними й округлими, що може бути доказом генези залізних вудил у напрямі стременоподібні → кільчасті. Брак опису в публікації не дає змогу датувати вудила точніше середини VII — першої чверті VI ст. до н. е.

4. Два екземпляри з кургану 3 біля с. Шутнівці (рис. 1, 11). За трилопатеви наконечниками стріл та кружальним сіроглиняним горщиком, що, за Г.І. Смірною, не може бути ранішим РСК 3³⁸, комплекс доцільно датувати останньою чвертю VII — першою чвертю VI ст. до н. е.

5. Чотири екземпляри з кургану 2 біля с. Перебиківці (рис. 1, 12). Г.І. Смірнова датувала комплекс другою половиною РСК 3³⁹ (в абсолютних датах кінець VII — друга чверть VI ст. до н. е.).

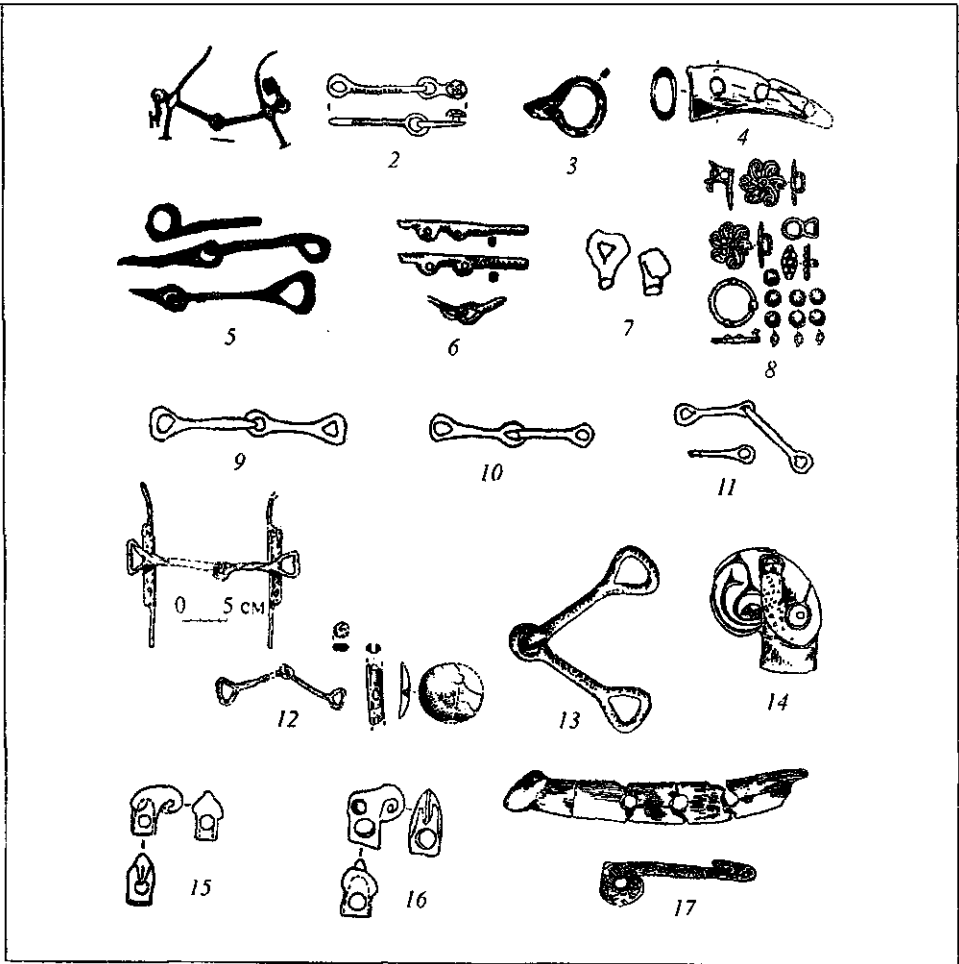

Рис. 1. Деталі вузди: 1 — Теремці (за П. Горішнім); 2 — Сокилець (за М. Бандрівським і В. Захар'євим); 3 — Мервинці (за Г. Смірноюю); 4 — Дністрова (за Г. Смірноюю); 5 — Ленківці (за А. Мелюковою); 6 — Лоївці (за Л. Крушельницькою); 7 — Новосілка-Гримайлівська (за Т. Сулімівським); 8 — Редвинці (за І. Винокуром); 9 — Дупліска (за Т. Сулімівським); 10 — Івахнівці (за Т. Сулімівським); 11 — Шутнівці; 12 — Перебиківці (за Г. Смірноюю); 13 — Залісся (за О. Ганіною); 14 — Нівра (за М. Бандрівським); 15 — Городниця (за М. Бандрівським); 16 — Братишев (за М. Бандрівським); 17 — Іване-Пусте (за О. Ганіною)

6. Вудила з кургану 4 поблизу Долинян знайдено з тригранним архаїчним наконечником стріли.

Зазначений тип вудил відомий з Келермесу (кургани 1, 2), Червонознаменського кургану 6, Нартану 15, Журовки 406⁴⁰, Реп'яхуватой могили⁴¹.

III. Залізні стременоподібні вудила, скріплені з псаліями. Відомі з кургану 2 біля с. Перебиківці (рис. 1, 12). Г.І. Смірнова зближувала цей зразок з пам'ятками типу Сентеш-Векерзуг із Карпато-Подунав'я⁴². Подібні вудила відомі з могильника Феріджеле⁴³. Г.І. Смірнова датувала поховальний комплекс фіналом РСК 3 (перша — друга чверті VI ст. до н. е.).

IV. Залізні кільчасті вудила типу «сахарни». Зближення ранньоскіфських кільчастих вудил з кільцями в проекції гризла із передскіфськими типу «сахарни» не зовсім вірне. Один екземпляр відомий на основі реконструкції матеріалів із курганного поховання біля с. Лоевці. Детальніший розгляд комплексу дає змогу встановити приблизну послідовність поховань: поховання в ямі А; поховання з жаботинською урною між камінними крєпиди (на користь самостійності такого поховання свідчить розсунутість каміння крєпиди); поховання в ямі Б. Останнє, де містилися згадані вудила, за інвентарем (залізні трипетельчасті псалії й

кільчасті вудила «скіфського» типу) доцільно датувати другою половиною VII — першою чвертю VI ст. до н. е. Вудила є більш пізніми щодо аналогів з Мервинців, Сахарни, Хасанлу, Сіалка ⁴⁴, що датуються не пізніше VIII ст. до н. е. Вони подібні до зразків із Нартанського могильника ⁴⁵.

V. Залізні кільчасті вудила «скіфського» типу.

1. Екземпляр з Лоевців, що датується, як було показано, другою половиною VII — першою чвертю VI ст. до н. е.

2. Два екземпляри з комплексу в Ленківцях (рис. 1, 5), що датуються, як зазначалося, другою половиною VII ст. до н. е.

3. Фрагментований екземпляр з поселення біля с. Іване-Пусте (рис. 1, 17). Виходячи з інвентарю поселення (антична та місцева кераміка, кістяний псалій, наконечник стріли), який О.Д. Ганіна синхронізує із Заліським поселенням ⁴⁶, вудила, скоріше за все, датуються першою — початком другої чверті VI ст. до н. е. (друга половина РСК 3). Згаданий тип вудил, за І.М. Медведською, відомий з ранньоскіфського часу, існують такі вудила аж до фіналу скіфського періоду ⁴⁷. Вони відомі з курганів Келермесу (1, 2), Нартану 23, Костянтинівки 8 ⁴⁸, Аксютинців 466 ⁴⁹, Старшої Могили ⁵⁰, Реп'яхуватої могили 2 ⁵¹ та ін.

Отже, бронзові стременоподібні вудила (група I) датуються серединою VII — першою чвертю VI ст. до н. е., залізні стременоподібні вудила (група II) — серединою VII — початком другої чверті VI ст. до н. е., залізні вудила, з'єднані з псаліями карпато-дунайського типу (група III) — першою половиною VI ст. до н. е., залізні вудила типу «Сахарни» (група IV) — другою половиною VII — першою чвертю VI ст. до н. е., залізні кільчасті вудила (група V) — другою половиною VII — першою чвертю VI ст. до н. е.

Псалії із зазначеної території нечисленні, їх поділено на кілька типів.

I. Залізні псалії, скріплені з вудилами. Відомо 2 екземпляри з кургану 2 в Перебіківцях (рис. 1, 12). Псалії дводирчасті з прямокутним розширенням у центрі, у кінцях якого розташовані отвори, і стрижнями на кінцях псаліїв. Як зазначалося, це спорядження належить до карпато-дунайського типу і датується кінцем VII — початком другої чверті VI ст. до н. е.

II. Залізні стрижневі трипетельчасті псалії. Відомі з описаного комплексу Лоевців (рис. 1, 6), про датування якого в межах другої половини VII — першої чверті VI ст. до н. е. вже зазначалося. Типологічні аналоги лоевським залізним псаліям маємо в курганах 1 і 2 Келермесу; у Краснознаменських курганах 1, 3, 6, 7; у кургані 8 біля с. Костянтинівки; 406 біля с. Журовки; Аксютинецькій групі; Старша Могила, кургани 3, 6 (1886), 470; Вовківці 7, 11, 12 ⁵².

III. Кістяні тридирчасті псалії.

1. Фрагментований екземпляр з кургану 1 біля Перебіківців (рис. 1, 12). Г.І. Смірнова поширила на курган дату фіналу РСК 3 (перша половина VI ст. до н. е.) ⁵³.

2. Екземпляр з поселення біля с. Іване-Пусте (рис. 1, 17), яке датується, як було показано, першою — початком другої чверті VI ст. до н. е. (фінал РСК 3). Нижня частина оформлена у вигляді копита, верхня не збереглася. Цей тип псаліїв побутував протягом усього ранньоскіфського періоду: Самтавро 106, Жаботин 2, Нартан 14—16, 18, 23; Журовка 407, 432 ⁵⁴; Тлі 68 ⁵⁵.

IV. Кістяне навершя псалія. Знайдено у с. Ніври у вигляді грифобарана (рис. 1, 14). Як випадкова знахідка не може датуватися точніше ніж VII — перша половина VI ст. до н. е.

Отже, залізні псалії карпато-дунайського типу (варіант I) датуються кінцем VII — першою половиною VI ст. до н. е., залізні стрижневі трипетельчасті псалії (варіант II) — другою половиною VII — першою чвертю VI ст. до н. е., кістяні тридирчасті псалії (варіант III) — першою половиною VI ст. до н. е., кістяне навершя псалія у вигляді грифобарана (варіант IV) — VII — першою половиною VI ст. до н. е.

Якщо у наших міркуваннях усе вірно (висновок III), то можна піддати сумніву твердження І.М. Медведської щодо побутування кістяних тридирчастих псаліїв на етапі РСК 2 (перша половина VII ст. до н. е.) ⁵⁶, несподіваного зникнення їх у другій половині VII — першій половині VI ст. до н. е. (РСК 3) ⁵⁷ і раптової появи в середньоскіфській культурі з середини VI ст. до н. е. Очевидно, на етапі РСК 3 кістяні псалії із вжитку все-таки не виходили.

Деталі оголів'я коня.

I. Бронзовий фалар з невеликою петлею на звороті з кургану I біля Перебиківців (рис. 1, 12) датовано Г.І. Смірноюю фіналом РСК 3 (перша половина VI ст. до н. е.). Використання бляшки як фалара підтверджується незначним розміром петлі, через яку просувався лише тонкий ремінець, у зв'язку з чим вона навряд чи могла служити як засіб перехресування ременів. Саме як фалари були використані подібні бляшки в Мелітопольському кургані⁵⁸.

II. Сім екземплярів бронзових опуклих бляшок з петлею на звороті з кургану біля с. Редвинці (рис. 1, 8). Комплекс за наконечниками стріл, характерних для другої половини V—IV ст. до н. е.⁵⁹, з особливим поширенням у IV ст. до н. е., де вони відомі в комплексах Мелітопольського кургану⁶⁰, Чортомлика⁶¹, Краснокутського кургану⁶², Бердянського кургану⁶³, Товстої Могили⁶⁴, датується другою половиною V—IV ст. до н. е. Подібні бляхи походять з Чортомлика⁶⁵, Краснокутського кургану⁶⁶.

III. Дві бронзові бляхи у вигляді шестипелюсткової квітки з петлею на звороті з редвинцівського комплексу (рис. 1, 8), що датуються, як було показано, другою половиною V—IV ст. до н. е.

IV. Бронзовий «наносник» з Редвинців (друга половина V—IV ст. до н. е.), оформлений у вигляді щитка з головою грифона (рис. 1, 8). Аналог відомий із Чортомлика⁶⁷.

V. Бронзова бляшка з вищеописаного редвинцівського комплексу у вигляді щитка-ромба із псевдозерню, що розташована за схемою 1 : 2 : 3 : 2 : 1 і петлею на звороті. Подібні бляшки походять з кургану поблизу пос. Шолоховський (авторами зарахований до ранньосарматського кола)⁶⁸ та з кургану поблизу с. Кошевате в Середньому Подніпров'ї⁶⁹.

Пряжки. Два бронзові екземпляри походять з Редвинців (рис. 1, 8) — друга половина V—IV ст. до н. е. Одна — кругла з трьома виступами (один — грибоподібний, два — овальновишуклі). Подібні типи пряжок походять із Мелітопольського кургану (тут вони використані як підпружні)⁷⁰, з кургану 1 (1897) біля с. Вовківці (за В.А. Іллінською, тут така пряжка розташована на нагрудному ремені⁷¹). Інша пряжка — у вигляді кола й приєднаної до неї трапеції має аналогію у Чортомлику⁷², у кургані поблизу пос. Шолоховського⁷³ та ін.

Бронзові пряжки-пронизки для поєднання ременів оголів'я:

1. Пряжка-пронизка з кургану I біля Братишева, оформлена у вигляді стилізованої голівки хижого птаха (рис. 1, 16), може бути датована ранньоскіфським часом: VII — першою чвертю VI ст. до н. е.

2. Два екземпляри, знайдені поблизу Городниці (за публікаціями відома лише одна (рис. 1, 15)) у вигляді стилізованої голівки грифобарана. Як випадкові знахідки датуються широко: VII — першою половиною VI ст. до н. е. Бронзові пряжки-пронизки мають широкі аналогії у ранньоскіфських пам'ятках (Гуляй-Город, курган 38; Захарейкова Могила, пох. 1, Попівка, к. 10 та ін.⁷⁴).

Отже, пряжки-пронизки можна датувати VII — першою половиною VI ст. до н. е., фалар — першою половиною VI ст. до н. е. Інші знахідки (бляшки, пряжки, «наносник») походять з одного комплексу й датуються другою половиною V—IV ст. до н. е.

Комплекс із Редвинців дає нам змогу умовно реконструювати оголів'я (рис. 2). Дрібні бронзові опуклі бляшки, очевидно, знаходилися в місцях поєднання нащичного ременя з наносним, начільним і потиличним, а непарну бронзову бляшку, можливо, розміщували на потиличному або налобному ременях. Бляхи у вигляді шестипелюсткової квітки, імовірно, розміщували на нащичних ременях, у місці між з'єднанням з підборідним ременем. Пряжки у вигляді кола з трапецією використовували як пряжки для поводу⁷⁵, як поєднуючі підборідний ремінь⁷⁶ або як чумбурні⁷⁷. Одиничність такої пряжки у редвинцівському комплексі дає підстави розміщувати таку пряжку на підборідному ремені або вбачати у ній чумбурну пряжку. «Наносник» найімовірніше розташовували на наносному ремені, а також, як показано В.А. Іллінською, — на налобному чи потиличному ременях⁷⁸. Найважче виявити розташування ромбічної бляхи з псевдозерню (з огляду на її непарність). Умовно її можна зарахувати до прикрас потиличного чи налобного ременів. З огляду на датування другою половиною V—IV ст. до

н. е. і на те, що в той період побу-тували кільчасті вудила й дводір-часті псалії з вісімкоподібним роз-ширенням посередині⁷⁹, логічно припустити застосування саме таких типів з редвинцівським ого-лів'ям; у такому разі нащичний ремінь при підході мав би роздвою-ватися, і роздвоєні кінці прив'язува-ли б відповідно до верхнього й ниж-нього отворів псаліїв.

Водночас постає питання гене-зи та походження деталей кінсько-го спорядження на території Захід-ноподільської групи скіфського часу. Це питання можна вирішувати на основі порівняння скіфських форм і типів деталей з доскіфськи-ми. Для передскіфського часу тут відомі лише бронзові вудила з Те-ремців⁸⁰ та Сокільця⁸¹, фрагмент залізних вудил із Мервинців⁸² та роговий псалій із Дністровки-Луки⁸³. Усі вудила передскіфського часу — дво-сегментного типу. Вудила із Сокільця (рис. 1, 2) являють собою однокільчастий тип з вісімкоподібним підвісом, на якому наявний грибоподібний виступ. Поло-вина окружності стрижня гризла, на всьому його протязі вкрита орнаментом у вигляді поперечних опуклих смужок, перпендикулярно яким проходить канавка. За аналогіями формам й орнаменту (Зольний курган, Кобанський могильник, Бутенки, Єсентуки⁸⁴, Штілфрід, Кіскоцег⁸⁵) та за хронологічними даними⁸⁶ вудила датовано останньою чвертю VIII — початком VII ст. до н. е. Утім їх знай-дено у пізньочорноліському комплексі, що, за Г.І. Смирноюю, має датуватися IX — першою половиною VIII ст. до н. е.⁸⁷

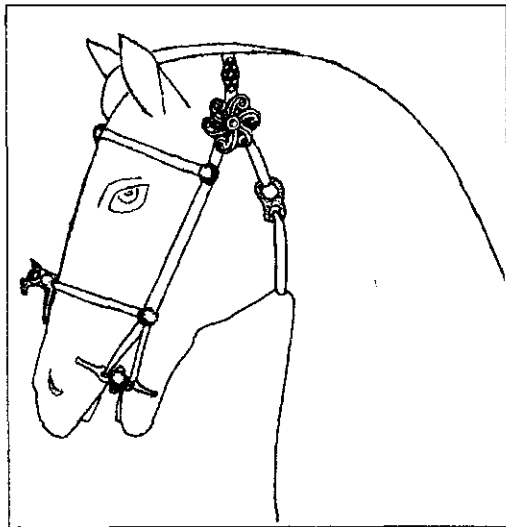

Рис. 2. Реконструкція оголів'я коня за матеріалами із с. Редвинці

Вудила з Теремців (рис. 1, 1) двокільчасті суцільнолиті з псаліями, які пере-пендикулярно відходять від одного із зовнішніх кілець вудил. Такий тип вудил, на думку дослідників, є проявом передньоазійського впливу на новочеркаські прототипи⁸⁸. Беручи до уваги, що кімерійці вперше зафіксовані в останній чверті VIII ст. до н. е.⁸⁹, цей екземпляр можемо датувати не раніше останньої чверті VIII — початку VII ст. до н. е.

Вудила з Мервинців (рис. 1, 3) належать до типу «Сахарни». Виходячи з того що супроводжувальна кераміка зарахована Г.І. Смирноюю до пізньочорнолісь-ко-ранньожаботинського кола⁹⁰, а межа цих пам'яток належить до середини VIII ст. до н. е.⁹¹, вудила з Мервинців можемо датувати серединою VIII ст. до н. е.

Псалій із Дністровки-Луки — роговий тридірчастого типу (рис. 1, 4). При-чому отвори розташовані посередині і на кінцях псалія. Виходячи з того що псалій знайдено в житлі, що належить до пізньочорноліської епохи, а житло перекри-ває курган з теж пізньочорноліськими похованнями⁹² (більш точно датування кургану — не пізніше кінця IX ст. до н. е.⁹³), а також беручи до уваги, що нижня межа пізнього чорнолісся встановлена з початку IX ст. до н. е.⁹⁴, псалій може-мо датувати першою — третьою чвертями IX ст. до н. е.

Отже, для зразків скіфського періоду вудила із Сокільця й Теремців не мог-ли бути прототипами внаслідок типологічних відмінностей. Псалій із Дністров-ки-Луки теж не міг бути прототипом для кістяних псаліїв скіфського часу: у них різна форма, різний принцип розташування отворів (Дністровський псалій — один посередині, два по краях; зразки скіфського типу — отвори в середній ча-стині псалія); псалій з Іване-Пустого, окрім того, має зооморфну прикрасу ниж-ньої частини. До того ж, між передскіфським і скіфськими зразками наявний хронологічний розрив (відповідно IX ст. до н. е. й перша половина VI ст. до н. е.). Проти генетичної спорідненості зразків передскіфського й скіфського часу свідчить відсутність орнаменту на скіфських екземплярах, на відміну від перед-

скіфських. Очевидно, слід погодитися з фактом поширення на окреслену територію форм кінського спорядження з території степу і (судячи з перебіківських зразків) з Карпато-Подунав'я. На час поширення таких форм тут може вказувати те, що, як зазначено вище, скіфські типи деталей кінського спорядження, які б впевнено датувалися часом до середини VII ст. до н. е., на згаданій території невідомі. А вже з середини VII ст. до н. е. такі деталі з'являються. Отже, вималюється висновок щодо поширення форм кінського спорядження скіфського типу на територію Західноподільської групи починаючи з середини VII ст. до н. е. Деталі вузди, які твердо датуються другою половиною VI — першою половиною V ст. до н. е., на цій території невідомі. Окрім порівняно слабої вивченості пам'яток, до причин, що пояснюють цей факт, слід зарахувати різке зменшення кількості пам'яток на цій території у скіфський *post* архаїчний час, що констатують дослідники⁹⁵. До другої половини V—IV ст. до н. е. належать вуздечні бляшки, пряжки, «наносники» з Редвинців.

Розглянемо можливий шлях генези вудил типу: бронзові стременоподібні → залізні стременоподібні → залізні овально-стременоподібні → залізні з кільчастою петлею в проекції гризла, з кінцем, приклепанам до гризла, → залізні з кільцем з одного боку гризла. Заміна бронзових стременоподібних вудил залізними пояснюється початком ширшого використання й більшою практичністю заліза. Такі залізні стременоподібні вудила утворювали загинанням стрижня у стременоподібну петлю, з приклепанням її стрижня до стрижня гризла. Порівняно складний спосіб загинання в стременоподібну петлю, очевидно, потрохи спрощувався: петля ще мала загальні обриси стремена, проте була овальних пропорцій. Приклад таких петель — на вудилах із Шутнівців та Івахнівців, причому вудила з Шутнівців типологічно більш ранні, зовнішня петля в них стременоподібна, але вже овальних пропорцій; вудила з Івахнівців типологічно пізніші — вони фактично середні між стременоподібними й кільчастими. Подальше округлення зовнішньої петлі привело до утворення кільчастого типу з петлею в проекції гризла, стрижень якої приклепано до гризла. Так оформлено петлі сегментів вудил з кургану біля Попівки⁹⁶ та з-під Славути⁹⁷. Цікаво, що у двох випадках інший сегмент вудил був уже типологічно наступним — з кільцем з одного боку стрижня гризла. Виникнення цього типу, імовірно, було пов'язане з тим, що загинати петлю з боку було простіше. Зазначена трансформація залізних стременоподібних петель у кільчасті мала відбутися в VII ст. до н. е. При цьому бронзові й залізні стременоподібні вудила продовжували побутовувати до другої чверті VI ст. до н. е. (до фіналу РСК)⁹⁸.

У деяких випадках прослідковується первісне становище вуздечних деталей у поховальному комплексі. Так, у похованнях-кенотафах Ленківців і Редвинців ці деталі лежали на дерев'яно-земляній підстилці; у Шутнівцях їх було покладено під стінку могильної ями; у Перебіківцях, судячи із знаходження біля стовпових ям, вони висіли на стовпах могили; в Івахнівцях — лежали біля правого стегна кістяка. Цікаво, що на окресленій території невідомі кінські супроводжувальні поховання. Це ріднить Західноподільську групу з Посуллям⁹⁹ і різнить із Дніпровським Лісостеповим Правобережжям¹⁰⁰, Степовим регіоном¹⁰¹, Прикубанням¹⁰², де такі поховання відомі.

Отже, у скіфський час територія Західноподільської групи перебувала під переважним впливом зі степу. Один із проявів цього впливу — поширення скіфських типів кінського спорядження.

¹ Ганіна О.Д. Поселення ранньоскіфської доби біля с. Залісся // Археологія. — 1984. — № 47. — С. 68—77.

² Sulimirski T. Scytowie na Zachodniem Podolu. — Lwow, 1936. — S. 70.

³ Мелюкова А.И. Памятники скифского времени на Среднем Днестре // КСИИМК. — 1953. — № 51. — С. 60—61.

⁴ Sulimirski T. Op cit. — S. 83.

⁵ Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П. Звіт про археологічні дослідження курганів скіфського часу біля с. Шутнівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області у 1998 р. — Кам'янець-Подільський, 1998 (рукопис) // Архів кафедри історії Східної Європи і археології К-ПДПУ. — С. 1—6. — Рис. 13.

⁶ Смирнова Г.И. Курганы у села Перебыковцы — новый могильник скифской архаики на Среднем Днестре // ТГЭ. — 1979. — 20. — С. 51.

⁷ Sulimirski T. Op cit. — S. 88—91. — Т. IX.

⁸ Смирнова Г.И. Курганный могильник раннескифского времени у села Долиняны // АСГЭ. — 1977. — № 18. — Рис. 8, 5.

⁹ Смирнова Г.И. Курганы... — С. 50.

¹⁰ Крушельницька Л.І. Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи. — К., 1985. — С. 124.

¹¹ Мелюкова А.И. Указ. соч. — С. 60—61.

¹² Ганіна О.Д. Поселення скіфського часу у селі Іване-Пусте // Археологія. — 1965. — 19. — Рис. 2, 1.

¹³ Крушельницька Л.І. Зазн. праця. — С. 124.

¹⁴ Там само. — С. 122—123.

¹⁵ Ганіна О.Д. Поселення скіфського часу... — С. 110. — Рис. 2, 6.

¹⁶ Смирнова Г.И. Курганы... — С. 51.

¹⁷ Бандрівський М., Сохацький М. Кістяне навершя ранньоскіфського псалія з Ніври на Західному Поділлі // Літопис Борщівщини. Наук.-краєзн. зб. — Борщів, 1995. — Вип. 7. — С. 3.

¹⁸ Смирнова Г.И. Курганы... — С. 39—40.

¹⁹ Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я і Південного Побужжя. — Київ; Одеса, 1985. — С. 50—51.

²⁰ Там само.

²¹ Sulimirski T. Op cit. — S. 48. — Том VIII; Бандрівський М.С. Про час появи найраніших зразків звіриного стилю на заході України // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996. — С. 345—346.

²² Sulimirski T. Op cit. — S. 100; Бандрівський М.С. Зазн. праця. — С. 345—346.

²³ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык (скифский царский курган IV в. до н. э.). — Киев, 1991. — С. 49.

²⁴ Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов // Скифия и Кавказ. — Киев, 1980. — С. 35, 40—41.

²⁵ Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. — Киев, 1971. — С. 103.

²⁶ Медведская И.Н. Периодизация скифской архаики и Древний Восток // РА. — 1992. — № 3. — С. 86—105.

²⁷ Махортых С.В. К проблеме хронологии раннескифской культуры // Актуальные проблемы археологии Северного Кавказа (XIX «Крупновские чтения»). — М., 1996. — С. 116.

²⁸ Махортых С.В. Киммерийцы и Древний Восток // ВДИ. — 1998. — №2. — С. 100—103; Он же. К проблеме хронологии ...; Он же. Об актуальных проблемах раннескифской археологии // Скифы Северного Причерноморья в VII—IV вв. до н. э. (проблемы палеоэкологии, антропологии и археологии). — М., 1999. — С. 80—81.

²⁹ Погребова М.Н. О принципах датировки скифской архаики // РА. — 1993. — № 2. — С. 85—86.

³⁰ Галанина Л.К. К проблеме хронологии Келермеских курганов // РА. — 1994. — № 1. — С. 104—105.

³¹ Полін С.В. Про хронологію ранньоскіфської культури // Археологія. — 1996. — № 4. — С. 121.

³² Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 89. — Рис. 93.

³³ Там же.

³⁴ Там же.

³⁵ Смирнова Г.И. Памятники Среднего Поднестровья в хронологической схеме раннескифской культуры // РА. — 1993. — № 2. — С. 105—106.

³⁶ Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Указ. соч. — Рис. 14.

³⁷ Галанина Л.К. Келермеские курганы. — М., 1997. — Рис. 22, 1—44; Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Указ. соч. — Рис. 14.

³⁸ Смирнова Г.И. Памятники... — С. 110—111.

³⁹ Там же. — С. 112—116.

⁴⁰ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 89. — Табл.

- ⁴¹ Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И. Указ. соч. — С. 46. — Рис. 16, 1.
- ⁴² Смирнова Г.И. Курганы ... — С. 50.
- ⁴³ Мелюкова А.И. Скифия и Фракийский мир. — М., 1979. — С. 210. — Рис. 46, 9, 10.
- ⁴⁴ Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин // СА. — 1974. — № 4. — С. 102—103; *Она же*. Основы хронологии предскифских памятников Юго-Запада СССР // СА. — 1985. — № 4. — С. 38.
- ⁴⁵ Махортых С.В. Скифы на Северном Кавказе. — Киев, 1991. — Рис. 26, 1—3.
- ⁴⁶ Ганіна О.Д. Поселення ранньоскіфської доби ... — С. 69.
- ⁴⁷ Археология СССР. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. — М., 1989. — С. 96.
- ⁴⁸ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 91. — Табл.
- ⁴⁹ Галанина Л.К. Скифские древности Поднепровья // САИ. — 1977. — Вып. Д 1-33. — С. 39. — Табл. 18, 4.
- ⁵⁰ Ильинская В.А. Скифы ... — Табл. III.
- ⁵¹ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 91. — Табл.
- ⁵² Там же.
- ⁵³ Смирнова Г.И. Памятники ... — С. 114—116.
- ⁵⁴ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 89. — Табл.
- ⁵⁵ Техов Б.В. Скифы и материальная культура Центрального Кавказа в VII—VI вв. до н. э. // Скифия и Кавказ. — Киев, 1980. — С. 220. — Рис. 1, 5, 6, 9.
- ⁵⁶ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 89. — Табл.
- ⁵⁷ Там же. — С. 93.
- ⁵⁸ Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган. — Киев, 1988. — С. 132, 138, 139. — Рис. 152, 153; С. 140—141. — Рис. 155, 156.
- ⁵⁹ Археология СССР. Степи... — С. 132.
- ⁶⁰ Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган... — С. 18. — Рис. 128, 2.
- ⁶¹ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык... — С. 94.
- ⁶² Мелюкова А.И. Краснокутский курган. — М., 1981. — С. 64. — Рис. 18.
- ⁶³ Мурзин В.Ю., Фіалко О.Є. Зброя з Бердянського кургану // Археологія. — 1998. — № 3. — С. 104—105. — Рис. 1, 2.
- ⁶⁴ Черненко Е.В. Оружие из Толстой Могилы // Скифский мир. — К., 1975. — С. 153. — Рис. 1.
- ⁶⁵ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык... — С. 147—148.
- ⁶⁶ Мелюкова А.И. Краснокутский курган... — С. 68—70, 80. — Рис. 24.
- ⁶⁷ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык... — С. 151—152, кат. 17.
- ⁶⁸ Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. — М., 1984. — С. 124—141.
- ⁶⁹ Петренко В.Г. Правобережье Среднего Поднепровья в V—III вв. до н. э. // САИ. — 1967. — Вып. Д 1-4. — Табл. 27.2.
- ⁷⁰ Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган... — С. 58—61.
- ⁷¹ Ильинская В.А. Скифы... — С. 125. — Рис. 35.
- ⁷² Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык... — С. 125, кат. 10.
- ⁷³ Смирнов К.Ф. Сарматы... — Рис. 58, 18.
- ⁷⁴ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 91. — Табл.
- ⁷⁵ Ильинская В.А. Скифы... — С. 28, 34.
- ⁷⁶ Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган... — С. 142. — Рис. 157.
- ⁷⁷ Мозолевский Б.М. Товста Могила. — К., 1979. — С. 181—182.
- ⁷⁸ Ильинская В.А. Скифы... — С. 120.
- ⁷⁹ Археология СССР. Степи... — С. 96.
- ⁸⁰ Горішній П.А. Бронзові вудила з с. Теремці // Археологія. — 1978. — № 27. — С. 55—57.
- ⁸¹ Бандрівський М., Захар'єв В. Нова знахідка бронзових однокільчастих вудил в Україні // Зап. НТШ. Праці Археол. комісії. — Львів, 1998. — Т. 235. — С. 505—510.
- ⁸² Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин // СА. — 1974. — № 4. — С. 94—106.
- ⁸³ Смирнова Г.И. Закрытые предскифские комплексы у села Днестровка-Лука // Древние памятники на территории СССР. Сб. науч. трудов. — Л., 1982. — Рис. 12, 14.
- ⁸⁴ Тереножкин А.И. Киммерийцы. — Киев, 1976. — С. 179. — Рис. 94, 7.

⁸⁵ Козенкова В.И. Связи Северного Кавказа с Карпато-Дунайским миром // Скифский мир. — Киев, 1975. — С. 66. — Рис. 8.

⁸⁶ Махортых С.В. Пам'ятки типу Новочеркаського скарбу (за матеріалами Північного Кавказу) // Археологія. — 1992. — № 1. — С. 23—29.

⁸⁷ Смирнова Г.И. Основы хронологии ... — С. 43. — Рис. 4.

⁸⁸ Махортых С.В. Киммерийцы и Древний Восток... — С. 103.

⁸⁹ Там же. — С. 95—96.

⁹⁰ Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении... — С. 100.

⁹¹ Смирнова Г.И. Основы хронологии ... — С. 43. — Рис. 4.

⁹² Смирнова Г.И. Закрытые предскифские комплексы... — С. 45—49.

⁹³ Смирнова Г.И. Основы хронологии... — С. 41—42.

⁹⁴ Там же. — С. 43. — Табл.

⁹⁵ Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — Киев, 1983. — С. 298—299.

⁹⁶ Іллінська В.А. Скільська вузда VI ст. до н. е. // Археологія. — 1961. — 13. — С. 41. — Рис. 3.

⁹⁷ Березанська С.С., Песецький В.К. Зольники білогрудівського типу на р. Горині під Славутою // Археологія. — 1987. — № 27. — С. 53—54.

⁹⁸ Медведская И.Н. Указ. соч. — С. 89—90. — Табл.

⁹⁹ Іллінська В.А. Зазіп. праця. — С. 38.

¹⁰⁰ Петренко В.Г. Правобережье Среднего Поднепровья в V—III вв. до н. э. // САИ. — Вып. Д 1-4. — 1967. — С. 9. — Табл. 3.

¹⁰¹ Археология СССР. Степи... — С. 57.

¹⁰² Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия... — С. 56—72.

Одержано 25.04.2000

А.Д. Могилов

ДЕТАЛИ КОНСКОГО СНАРЯЖЕНИЯ В ПАМЯТНИКАХ ЗАПАДНОПОДОЛЬСКОЙ ГРУППЫ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ

В статье опубликованы материалы конского снаряжения из территории Западноподольской группы скифского времени, дан их типологический и хронологический анализ. Сделана попытка реконструкции узды. Представлено введение материала в общескифскую проблематику. Основные материалы конского снаряжения на указанной территории — удила, псалии, различные уздечные пряжки и бляшки. Значительное количество материалов относится к архаическому времени. Материалы узды фиксируют распространение культуры скифского типа в Среднем Поднепровье начиная с VII в. до н. э.

A.D. Mogilov

THE COMPONENTS OF HARNESS OF SCYTHIAN TIME ON SITES OF THE WESTERN PODILL'A CLUSTER

The article publishes the objects of harness of Scythian time from the territory of the Western Podill'a cluster. The author makes its typological and chronological analysis and an attempt of reconstruction of bridle. The article deals with material for the whole Scythian problems. The major objects of harness on the mentioned territory are bits, cheek-pieces, different bridle buckles and badges. Great number of materials dates back to the archaic time.

The objects of bridle fix the prevalence of culture of Scythian type in the Middle Dniester area from the 7th century BC.